

La repressió de les dones de Solivella en acabar la guerra civil (1939-1940): el cas de la mestra Isabel Armengol Rodríguez

Josep M. Sans Travé

RESUM

Solivella és una de les poblacions catalanes on va ser més dura la repressió de les dretes en els primers dies de la revolució arran de la guerra civil que implicà una seixantena d'homes morts. La repressió de les dretes fou, consegüentment, també molt dura car suposà un centenar de «sumaríssims» militars, amb sentències que anaven des de l'empresonament per un determinat període de temps, cadena perpètua i vint-i-dos de pena capital. Algunes dones de Solivella –en un total de vuit- foren també objecte de repressió, destacant la figura de la mestra Isabel Armengol Rodríguez, el delictes de la qual va ser exclamar «Visca Lister» durant un míting que va presidir aquest militar. S'exposa el procés al qual foren sotmeses les esmentades dones així com la sentència que implicà vuit anys d'inhabilitació per a càrrec públic i l'exercici de la seva professió de mestra, i uns mesos de presó per a la resta.

RESUMEN

Solivella es una de las poblaciones catalanas donde fue más dura la represión del sector derechista en los primeros días de la revolución a causa de la guerra civil que implicó la muerte de unos sesenta hombres. En consecuencia, la represión de las derechas fue, también muy dura con el resultado de un centenar de «*sumarísimos*» militares, con sentencias que comprendían desde la reclusión carcelaria por un determinado período de tiempo, cadena perpetua y veintidós de pena capital. Algunas mujeres de Solivella –en un total de ocho- también fueron objeto de represión, destacando la figura de la maestra Isabel Armengol Rodríguez, el delito de la cual fue exclamar «Visca Lister» durante un míting que presidió este militar. S'expone el proceso a que fueron sometidas estas mujeres, así como la sentencia que implicó ocho años de inhabilitación para un cargo público y el ejercicio de su profesión de maestra, y unos meses de prisión para las demás.

.....

Josep M. Sans i Travé. Va néixer a Solivella (Conca de Barberà). És llicenciat en Història Medieval per la Universitat de Barcelona. Ha estat becari de la Universitat de Barcelona, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), de l'«Instituto Internacionales di Storia Economica Francesco Datini», de Prato; de la Scuola Spagnola di Archeologia e Storia, de Roma, per investigar a l'Archivio Segreto Vaticano, del Reial Col·legi de Sant Climent de Bolonya per realitzar la seva tesi doctoral. Doctor en Lletres i Filosofia per l'esmentada Universitat. Exprofessor de la Universitat de Barcelona i de la Internacional de Catalunya. Exdirector tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Dins l'administració de la Generalitat ha estat Cap del Servei d'Arxius, Director General del Patrimoni Cultural i actualment és Director de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Acadèmic de Número de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la Reial Acadèmia de Doctors de Catalunya. És membre de diverses associacions culturals i forma part de diversos consells editorials i fundacions.

La repressió de les dones de Solivella en acabar la guerra civil (1939-1940): el cas de la mestra Isabel Armengol Rodríguez

Josep M. Sans Travé. *jmsans@gencat.cat

Acadèmic i director de l'ANC

Paraules clau: Solivella. Guerra Civil. Repressió franquista. Mestra de la República. Dones

Ocupació militar de la població (12 de gener de 1939)

Malgrat que les primeres forces franquistes de la Divisió Frecce Verdi italiana van arribar al poble a primeres hores de la nit del dia 11 de gener de 1939, el fet que la gent -a causa principalment del desplegament de l'artilleria durant tot el dia en els tossalets que encerclaven el nucli habitat,- s'hagués refugiat als tossos de la rodalia, restant la població buida dels seus habitants no fou fins a trenc d'alba del dia següent, 12 de gener, que oficialment «s'alliberà» el poble. Amb el repic de la única campana que havia quedat, ja que les altres foren retirades del campanar i destinades a ser foses per a armament, la gent anà progressivament retornant dels camps i s'anà concentrant a la plaça major, davant la casa de la vila, on victorejaren i saludaren els soldats «nacionals». Es tractava sobretot de gent de dreta o els políticament indiferents o bé els cansats d'aquella guerra que ja durava massa.

Els que d'alguna manera havien participat en el moviment revolucionari, sigui exercint càrrecs a l'ajuntament o bé en el comitè, o els que havien agafat les armes i actuat com a milicians, i els que havien reprimit cruelment els seus adversaris de dretes, en la seva majoria havien optat per por a la «justícia franquista» a abandonar el poble. Bona part de tots aquests havien marxat de Solivella a començament de 1939, quan el front de guerra estava ja molt a prop, anant alguns a Barcelona i altres poblacions de la rodalia, on poguessin passar desapercibuts, i d'altres, la majoria, seguiren el camí dur i insegur de l'exili. Mentre aquests darrers, després de patir incalculables trasbalsos i superar moltes dificultats, pogueren en general salvar-se i refer la seva vida a altres llocs, sobretot a França i Amèrica del Sud, la major part dels que restaren a Solivella foren cruelment reprimits, alguns condemnats a penes capitals i d'altres a anys de presó. Bona part dels que restaren a la capital catalana, refugiant-se en l'anonimat i fugint constantment de la policia militar o de la policia político-social franquista, o fins i tot, de les delacions de solivellencs que els podien identificar i denunciar a les noves autoritats, foren atrapats i sofriren els judicis «sumaríssimes militars» –n'és un cas paradigmàtic l'apotecari Ernest Rodríguez Rodrigo, atrapat a Barcelona el dia 3 d'agost de 1939, i, després d'un judici

sumaríssim, condemnat a mort i executat a Tarragona el primer de maig de 1940-. Però, per contra, d'altres, com he dit, si bé sempre amb la por al cos, pogueren esquivar la policia i, tot i haver sortit el seu nom com instigadors o executors d'assassinats en l'«Informe» que sobre els «fets de Solivella» va elaborar l'ajuntament, tal com veurem més endavant, pogueren accedir a llocs de treball –passats uns anys de la guerra- i desenvolupar, sempre amb moltes precaucions, una vida normal.¹

Nomenament de la comissió gestora. «L'informe» sobre els esdeveniments de Solivella durant el període revolucionari elaborat per la comissió gestora.

Ben aviat el responsable de les forces d'ocupació militar, l'alferes del cos jurídic militar de la 5ª divisió de Navarra, Joan Martí Vilanova, s'entrevistà amb els homes de dreta que tant havien esperat aquell moment. El militar escoltà de boca dels afectats o d'alguns dels afectats les crueltats sofertes durant el període revolucionari i sobretot, a través d'aquest primer contacte, es pogué fer una idea objectiva de la radicalitat que es va viure en el poble.

Al cap de tres dies de l'ocupació militar, el 15 de gener de 1939, l'esmentat alferes nomenava els nou membres de la comissió gestora que havien d'actuar com a ajuntament. Els designats eren persones que havien sofert elles mateixes o bé els seus pares, fills o germans, els estralls, torts, sofriments, lesions i fins i tot mort, per part dels revolucionaris. Al mateix temps canviava també el secretari que havia certificat totes les actes de l'ajuntament durant aquell període.² Els nous membres, segons consta a l'acte de constitució, foren els següents: l'alcalde, Gregori Travé Domingo³; els regidors: Josep Iglésies Creus, Magí Palau Bergadà,⁴ Josep Gasol Puig,⁵ Antoni Montseny Castro, Antoni Anglès Montanyola, Francesc Sanahuja Montanyola, Antoni Orpinell Amorós. Secretari: Joan Foraster Esplugas.

La comissió gestora municipal prioritzà en les seves tasques satisfer els sentiments de venjança contra els seus adversaris polítics, de manera que centrà bona part de la seva activitat inicial en la repressió d'aquests darrers, tot elaborant per indicació de l'alferes Joan Martí Vilanova, un informe sobre els esdeveniments ocorreguts a la població, els autors i els afectats.

Tots els seus membres de la comissió gestora tenien molt present els morts del seu bàndol, ja que en una població de 1.516 habitants, en foren assassinats quaranta de dreta, que amb el 26,4 per mil representà l'índex més alt de tot Catalunya.⁶

És molt probable que durant el període revolucionari s'haguessin fet per part d'algun o alguns membres de la comissió gestora les respectives notes sobre els esdeveniments i participants, que deurién servir de base per a la confecció de l'informe datat ja al cap de dos dies d'haver pres possessió, és a dir el 17 de gener. En aquest dia l'alcalde Gregori Travé Domingo i els

regidors Ramon Bergadà Montañola, Josep Iglesias Creus i Antoni Anglès Montañola, signaven l'escrit de quatre pàgines mecanografiades titulat «*Informe que presenta el Ayuntamiento de Solivella sobre los sucesos ocurridos en dicho pueblo durante el período de dominación roja*»⁷. Dos dies després, el dijous 19, el ratificaven oficialment davant el jutge militar instal·lat a Solivella, José Ortiz.

Aquest informe –que després serà utilitzat en els judicis sumaríssims militars en les causes contra els solivellencs-, recull en primer lloc els noms, dates i circumstàncies dels assassinats de dreta, els noms dels que consideraven els seus autors, els que de manera indirecta hi havien participat y també els inductors. No es descuidaven les persones que anaven a fer les detencions de les persones de dreta i aquelles que tot i no haver pres part en els assassinats havien col·laborat en «*la excitación de los ánimos, hacer guardias, armados siempre*». L'escrit segueix exposant les persones que feren el saqueig de l'església, els que feien registres per les cases, i especifica els membres que componien l'ajuntament i el comitè, així com també aporta un llistat de persones que, sense poder assenyalar un delicte concret, se les acusava d'excitar amb les seves paraules a cometre actes delictius.

Aquest primer document, base de la repressió que després es durà a terme, sorgit de l'ajuntament de Solivella, acabava amb unes línies dedicades a les dones, que deien:

«Entre las mujeres que se distinguieron excitando los ánimos para que se cometieran asesinatos y otros hechos molestando continuamente a personas honradas, pueden señalarse Isabel Armengol Rodríguez, Maestra Nacional, Teresa Travé Llorens (Matías Reñé), Elisa Roselló Montañola (Casimiro), Rosa Pinent March (Estanquera), Magdalena March Masalias (Manuela), Maria March Masalias (Manuela), Trinidad Moix Estibrill, Concepció Cartañá Domingo y Catalina Sans Iglesias».

Un fet personal i anecdòtic que vull remarcar: entre aquestes dones s'hi troben dues ties-àvies meves, la una, germana del meu avi patern, i l'altra, germana del meu avi matern. Em refereixo a Caterina Sans Iglésias i Teresa Travé Llorens.

Els interrogatoris dels detinguts

Instal·lats el jutge instructor militar, José Ortiz, i el seu secretari a la casa de la vila de Solivella, començaren el 20 de gener a prendre les declaracions de les primeres catorze persones de dreta afectades directament pels assassinats dels pares, marits o fills.⁸ El dia 25 el jutge ja disposava de prou informació per ordenar a la guàrdia civil que fes engarjolar el dia 29 a la presó de Montblanc vint homes i vuit dones solivellencs per tal d'interrogar-los com a imputats.

Els càrrecs, entre d'altres, dels quals hom els acusava eren: detencions d'homes de dreta per executar-los després; execució de vint-i-dos homes a l'entrada de l'hostal de cal Gori el 24 de juliol de 1936; execució de sis homes a Sarral el 12 de febrer de 1937; assassinat de mossèn Jaume Sanromà i del jove Jesús Tarragó a la sortida de Solivella el 24 de juliol de 1936; detenció a Llorenç de Vallbona i assassinat de Maties Sanahuja Anglès el 6 d'agost de 1936; assassinat a la carretera de Vilaseca-Reus de sis tradicionalistes que havien estat empresonats al vaixell-presó «Cabo Cullera»; assassinats de Pere Ballart Magrinyà i el seu fill Joan Ballart Domingo el 23 de juliol de 1936; assassinat de Josep Moix Anglès la matinada del 24 de juliol de 1936; participació en el tribunal que va jutjar i condemnar a mort diverses persones de dreta a primeres hores de la nit de dia 12 de febrer de 1937, un grup dels quals foren assassinats després a Sarral; robatoris a domicilis particulars; destrucció dels retaules i imatges religioses i dels elements artístics de l'església parroquial; trasllat dels objectes de fusta de l'església al lloc on després foren cremats.⁹

La declaració dels detinguts

Entre el dia 30 de gener i el dia 1 de febrer el jutge instructor militar prengué declaració als vint solivellencs detinguts a la presó de Montblanc.¹⁰

Els interrogats neguen en les seves declaracions qualsevol culpabilitat, tot especificant que no varen intervenir en els fets de juliol de 1936 ni en els de febrer de 1937 i que tampoc varen participar en la destrucció dels altars de l'església ni en la crema de les imatges a la rasa, sinó que això fou fet per gent forastera. Ni un tan sols dels imputats acceptà cap responsabilitat ens les morts i estralls esdevinguts a la població durant el període revolucionari.

Les seves declaracions són molt breus, llevat per la seva extensió, de l'agutzil Josep Sanahuja Montseny, àlies «el Jep». No per això, però, no es va lliurar de la mort, atès que fou executat el dia 17 de novembre de 1939.¹¹

El Jep com a agutzil havia estat testimoni de moltes de les actuacions que s'havien dut a terme durant el període revolucionari i fins i tot d'algunes n'havia estat protagonista. Declarà explícitament que el dia 23 de juliol de 1936, per encàrrec de l'alcalde Antoni Armengol, va publicar un ban que obligava a tothom a lliurar les armes.¹² Que en ser al pont de la carretera de Montblanc, va sentir alguns trets de manera que ja no va entrar dins la població sinó que es quedà a l'indret de les escoles. Estant aquí, uns forasters que havien vingut al poble per reduir els de dreta que s'hi havien fet forts, li donaren l'alt i, en veure que era l'agutzil, quedaren amb ell que al dia següent els ajudaria a identificar les cases dels de dreta. Que restaren a la carretera fins a les cinc de la matinada, hora en què van entrar dins la població tot dirigint-se a algunes cases dels de dreta tot detenint algunes persones. Que el declarant només va entrar a dues

cases, però que no va poder detenir a ningú perquè estaven buides. Que, així mateix, en sospitar que als detinguts els podien ocasionar algun dany, es va separar dels forasters als quals acompanyava. Aquesta actitud implicà que l'insultessin de poruc i covard. Com que al poble hi havia lluita i es tiraven alguns trets, el declarant va marxar cap al camp per refugiar-se, on va trobar detinguda per uns forasters la dona de l'Andreu Castro en una caseta. Que després intentà entrar al poble per salvar a la seva família, no podent-ho fer fins a les dues de la tarda en que va cessar el foc entre les dues faccions.

L'agutzil continuà la seva declaració exposant que el 12 de febrer de 1937, l'alcalde Francesc Inglès li va ordenar que es presentés en companyia de Josep Capdevila Noet a casa de Josep Ballart per avisar-lo que fes cap a la seu de la Col·lectivitat, i igualment va fer amb Francesc Sans. Que quan va anar ell mateix a aquesta seu va veure un camió on hi havia detinguts alguns homes, motiu pel qual va comprendre l'objectiu de la seva actuació, per bé que el declarant no els va trobar a les seves respectives cases, si bé després foren detinguts els dos i assassinats.

El declarant va manifestar, així mateix, que efectivament el dia 12 de febrer de 1937 es trobava en el local on hi havia detinguts diversos homes, per bé que ell no en feia guàrdia sinó que havia anat a interessar-se per uns parents seus també detinguts.

Va afegir, a més, que li constava que la llista dels detinguts i dels assassinats va ser confeccionada per Josep Sanahuja Casamitjana, àlies «Gana», i Anton Montanyola, fill, àlies «Cua», segons li havia comunicat el primer en diverses ocasions abans de l'entrada dels franquistes al poble.

Sobre la crema de l'església parroquial i del patrimoni artístic que s'hi conservava, va manifestar que aquells dies de final de juliol de 1936 per ordre de l'alcalde va entrar dins el temple i, en companyia de Manuel Montseny Masó, va recollir diversos objectes de culte que va dipositar després a l'ajuntament. Que, així mateix, també per ordre de l'alcalde, es va presentà a casa de Teresa Noet per recollir un calze i una custòdia, que també van ser dipositats a l'ajuntament.¹³

Els interrogatoris de les dones solivellenques.

D'altra banda, el jutge instructor militar, entre els dies 1 i 2 de febrer, continuà la seva tasca prenent declaració a vuit dones, de les quals sis eren casades, una vídua i una altra soltera. Aquestes dones eren:

Isabel Armengol i Rodríguez, mestra, de 38 anys, casada.

Teresa Travé Llorens, de 43 anys, casada.

Eloïsa Roselló Montanyola, de 42 anys, casada.

Caterina Sans Iglésies, de 40 anys, casada.

Concepció Cartanyà Domingo, de 28 anys, soltera.

Maria March Masalias, de 30 anys, casada.

Magdalena March Masalias, de 31 anys, casada.

Rosa Pinent March, de 33 anys, vídua.¹⁴

Les tres primeres declararen el dia primer de febrer, mentre que la resta ho feren el dia següent. El contingut de la deposició de les interrogades es limita a manifestar que no havien pertangut a cap partit polític ni sindicat, que no sabien res sobre els assassinats perpetrats a la població ni sobre els que van saquejar l'església o van cremar les imatges, i que elles només es preocupaven de les feines de les seves respectives cases, i que tampoc havien parlat malament de la «causa nacional».¹⁵ En resum, les seves declaracions són radicalment exculpatòries de tota actuació delictiva.

La declaració d'Isabel Armengol

Isabel Armengol fou la primera en ser interrogada el dia 1 de febrer. Es presentà davant el jutge militar sense res a amagar de les seves actuacions, motiu pel qual la seva declaració és la més llarga. Primer, diu que com a mestra pertanyia a la Confederació de Treballadors de l'Ensenyament, organització a la qual va estar adscrita durant el temps de les seves etapes professionals, primer com a mestra a Sant Vicenç de Raspeix (Alacant) entre 1934 i 1937, any aquest darrer en què va passar a exercir a Reus, on hi estigué fins el 18 de febrer de 1938. En aquesta darrera data va ser traslladada a l'escola situada al monestir de Poblet, on a causa de la manca d'alumnes fou destinada al seu poble Solivella, on va exercir fins a l'acabament de la guerra. Va afegir que quan feia de mestra a Reus es va afiliar a la CNT i que fou directora del grup escolar per elecció dels seus companys. Que va presidir un míting de Líster quan aquest militar es trobava al poble, a petició de les autoritats municipals, i que precisament a la presidència de l'acte s'hi trobaven, a més del militar i l'alcalde, els altres mestres de la població. Que finalment, sempre havia acatat les ordres de les autoritats, fossin rojos o nacionals.¹⁶

El dia 4 de febrer següent el jutge prengué declaració de sis homes més de dreta sobre les persones de Solivella detingudes i concretament sobre les vuit dones. L'única acusació que varen esgrimir contra aquestes dones fou la de «tenir mal concepte», o quant a l'esmentada Isabel que havia presidit un míting de Líster.¹⁷

Malgrat que el 17 de febrer de 1939, el cap de la Falange local, Carles Creus, trameté un escrit al jutge Militar acusant-la d'haver fet propaganda roja al costat de Líster i cridant «Visca Líster», ja uns dies abans s'havia iniciat una campanya de sol·licitud del sobreseïment de la causa i l'alliberament immediat de l'empresonada.

Apunt biogràfic i professional d'Isabel Armengol.

Aquesta dona havia nascut a Solivella el dia 27 de març de 1900, a les sis de la tarda, segon ho declarava el dia següent el seu pare Antoni Armengol Tous davant el jutge municipal Antoni Sanahuja Travé.¹⁸ Declarava també que Isabel era filla de la seva esposa Margarita Rodríguez i Sala, natural de Blancafort i que els seus avis eren, per línia paterna, Josep Armengol i Maria Tous, naturals de Solivella, i per línia materna, Antoni Rodríguez i Isabel Sala, difunts i naturals de Blancafort. A més del pare de la nena, assistiren com a testimonis Josep Copons i Simó Masalias, ambdós casats i veïns de Solivella. En donava fe el secretari de la corporació Josep Vilella.

El mateix assentament enregistra la data de la defunció de l'esmentada Isabel. Signada pel jutge de pau Antoni Casamitjana s'hi enregistra: *Falleció en Santa Cruz de Tenerife el 27 de marzo de 1980. Libro 160, pàg. 87*".

La documentació del Tribunal Militar ofereix notícies sobre aspectes personals d'Isabel. A l'aval signat a Solivella el 14 de maig de 1939 i sotasignat per vint-i-sis dones i quatre homes solivellencs enregistra el nom del marit, Manuel Silveira Rodríguez. D'aquest s'especifica que era músic militar de primera classe, pertanyent al regiment de Milà 32, que havia fet tota guerra al bàndol franquista, i que pel comportament del seu regiment en la defensa d'Oviedo,¹⁹ havia merescut col·lectivament la Laureada de San Fernando. Un altre aval, signat a Solivella el 3 de febrer de 1939, pels veïns de la població Antoni Ballart i Tomàs Armengol, informa que a la defensa d'Oviedo el seu marit va estar a les ordres del general Aranda i que a Solivella Isabel va haver de treballar per mantenir-se ella i un fill petit de quatre anys.²⁰

Una relació de veïns del lloc confeccionada per mossèn Josep Vallhonrat, datada el mes d'agost de 1932, situa Isabel com a resident al raval de Blancafort, al número 5.²¹ Així mateix especifica que el seu estat civil era de soltera.

Maridà l'esmentat Manuel Silveira Rodríguez el dia 23 de desembre de 1932 a l'església de la Concepció de Santa Cruz de Tenerife. D'aquest matrimoni nasqué l'únic fill, Manuel, el 24 de setembre de 1933, actualment resident a la mateixa població.²²

De la vida professional d'Isabel Armengol en resta poca informació en els arxius catalans o almenys nosaltres no n'hem aconseguit trobar-ne gaire. A la sèrie procedent de la Delegació d'Ensenyament de Tarragona només s'hi conserven dos documents de la mestra, l'un, sense data, és la sol·licitud d'un interinatge en una escola de la circumscripció de Tarragona, atès que ha aprovat les oposicions amb el número 945. Fa constar que és filla de Solivella i que té 24 anys d'edat.²³ Al costat esquerre de la instància hi consta, de mà diferent, i escrit en llapis «*Constanti. 7-I-25*». Suposem que indica el dia que fou nomenada mestra interina d'aquest lloc. D'altra banda, tot i que el document no porta data, el fet que la redactora de la instància faci

constar la seva edat, és a dir, 24 anys, ens fa suposar que fou redactat entre el 24 de març de 1924 i el 7 de gener de 1925, en què probablement obtingué la plaça sol·licitada.

El setembre d'aquest mateix any de 1925, però, s'interessa pels seus serveis l'ajuntament de Solivella. Per aquests anys l'ajuntament estava fent gestions per a la construcció d'unes noves escoles que poguessin albergar els cent vint nens i cent trenta dues nenes que hi havia a la població que aleshores s'elevava a 1.664 habitants.²⁴ Els munícips van considerar que era necessari contractar una mestra atès que més de seixanta nens no podien assistir a les escoles nacionals, de manera que a la sessió del 19 de setembre de 1925 el ple va acordar «*nombrar a la maestra Dña. Isabel Armengol Rodríguez para que como maestra regente y se encargue de enseñar a todos los alumnos de ambos sexos que no puedan entrar en las escuelas nacionales de este pueblo, costeando dicha enseñanza este municipio, y señalando de sueldo a dicha senyora maestra mientras ejerza dicho cargo el sueldo de ciento cincuenta pesetas mensuales*».²⁵

Per la declaració jurada que signà el 30 de gener de 1939 a Tarragona, com a funcionària del Ministeri d'Educació Nacional, se sap que va ingressar a l'administració de l'estat el 18 de gener de 1926, que percebia un salari de 4.000 pessetes abans del 18 de juliol i que en aquell moment la seva nòmina s'eleva a 5.000 pessetes, degut a l'ascens a l'escalafó.²⁶

Desconeixem el temps que exercí de mestra a Constantí.²⁷ En tot cas, però, tenim constància d'un altre destí pel segon document que fa referència a Isabel i que es conserva a la Delegació d'Ensenyament de Tarragona. Es tracta d'una mena de certificació signada a Reus el 4 de maig de 1937 per la pròpia Isabel que recull la Diligència de l'ajuntament de Floreal de Raspeig (Sant Vicenç de Raspeig), signada l'11 de febrer de 1937 pel secretari del Consell Local de Primer Ensenyament, Francisco Sánchez, amb el vist-i-plau de l'alcalde, en què en aquell dia l'esmentada senyora cessava en el càrrec de mestra propietària de l'escola número 2 de la localitat per haver estat nomenada amb caràcter provisional per al Grup escolar número 4 de Reus. A la seva declaració davant el jutge instructor de Montblanc, del dia primer de febrer de 1939, la mestra fou molt més precisa car manifestà que a la població valenciana hi exercí des del dia 16 de setembre de 1934 fins el 12 de febrer de 1937, data en què va a passar a exercir en una escola de la Generalitat a Reus.²⁸ Aquí també tres col·legues seus – Domiciano Peña Iturriaga, Benito Moya Bonaci i Teresa Mallofré- signaren un aval el dia 19 d'abril de 1939, en què entre d'altres aspectes, confirmaven que havia estat mestra a la capital del Baix Camp.²⁹ A Reus, precisament, es va afiliar a la CNT «*más que voluntaria obligadamente*».³⁰ Que fou directora del grup escolar –que tenia vint seccions- per elecció dels seus companys.³¹

De Reus, el 18 de febrer de 1938, va ser traslladada a l'escola situada al monestir de Poblet, on a causa de la manca d'alumnes fou traslladada al seu poble Solivella, on va exercir fins a l'acabament de la guerra.³² Va afegir la mestra que, no podent exercir el seu càrrec a Poblet, la Generalitat va crear una escola a Solivella a petició de l'alcalde perquè argumentava l'autoritat local que ella «*tenia necesidad de trabajar para poder permanecer en el pueblo*».³³

Amb anterioritat a aquestes destinacions, però, Isabel va exercir de mestra a Santa Cruz de Tenerife, segons es desprèn del certificat que Susana Villavicencio y Pérez, inspectora de Primer Ensenyament de la província de Santa Cruz de Tenerife, signà com a aval el dia 4 d'abril de 1939.³⁴ En aquest escrit hi feia constar que l'esmentada senyora havia exercit de mestra a Santa Cruz de Tenerife des del 18 de gener de 1926 fins el 16 de setembre de 1934, i que havia destacat per la seva responsabilitat en l'atenció als escolars que se li havien encomanat així com també per la seva religiositat, no contant-li d'altra banda que tingués cap ideal «esquerrà». La mateixa funcionària fa constar que Isabel havia exercit de directora de les colònies escolars de vacances que funcionaren a la ciutat d'Icod.

Que la tasca docent de la Isabel degué ser especialment eficaç ho palesa el reconeixement que obtingué per part de les autoritats del Ministeri, que li concediren la Medalla de la Mutualitat, tal com informava el diari ABC, en la seva edició del matí, del dia 31 de juliol de 1930. A l'apartat d'«Informaciones y Noticias de Enseñanza» recollia la notícia que la Mutualitat havia concedit sis medalles de bronze, una de les quals a la mestra Isabel Armengol.

El bon record que Isabel deuria tenir de Santa Cruz de Tenerife deuria ser un dels motius que la feren decidir a tornar a les Canàries quan fou inhabilitada per a l'exercici de la seva professió el 1939. Potser, d'altra banda, fou la destinació del seu marit –músic militar- a aquest lloc, la que motivà el trasllat a aquesta població insular.

El començament del procés contra Isabel Armengol

Ja, uns dies abans, el 29 de gener, l'alcalde Gregori Travé, havia signat una relació de les vuit detingudes que deia específicament: «*Isabel Armengol Rodríguez, maestra nacional. Teniendo cargos importantes en una escuela de Reus en la dominación roja y ha tomado parte en mítines presididos por Líster*».³⁵ Els delictes enregistrats en aquest escrit contra les esmentades dones no tenien cap objectivitat com ho palesa que a Teresa Travé se l'acusés de «*ser madre de uno de los que ha cometido más asesinatos y que habla muy mal en contra de la causa y provocaba a las personas de derecha*».³⁶ De l'Elisa Roselló i Magdalena i Maria March se'n deia que parlaven malament de la «causa nacional» i que fruïen quan es cometien els assassinats o es feien malifetes contra les persones de dretes.³⁷ A Caterina Sans se l'acusava d'haver vestit molt elegant el dia dels assassinats i que s'havia passejat davant els cadàvers dels morts, que parlava malament del Moviment Nacional, i sobretot perquè «*es la mujer del que se encontraba alcalde el día de los hechos*».³⁸

L'informe de la Falange Local, presidida per Carles Creus, de 2 de febrer de 1939, era també tan innocu com el de l'ajuntament: De Teresa Travé només deia que «*era madre de un asesino durante la dominación roja; se les dio la consergeria del sindicato*»; de Eloïsa

Façana de l'església parroquial de Solivella

Roselló, que «*mostró siempre gran simpatía hacia los rojos*»; de Caterina Sans diu que era «*esposa del que era alcalde cuando el movimiento y una de las que con más entusiasmo defendía la causa roja y atacaba a los nacionales*».³⁹ En aquest informe, però, no hi constava la referència a Isabel Armengol, sinó que simplement s'hi recollien les altres set implicades. L'informe relatiu a la mestra el signava uns dies més tard, el 17 del mateix mes, l'esmentat cap de la FET i de les JONS Carles Creus. Feia constar que la Isabel, «*maestra de Solivella, durante los últimos meses de mando rojo, la que durante el mismo presidió un acto de propaganda roja al lado de Liste (sic), gritando «Viba» (sic) Líster*».⁴⁰

A la recerca dels avals per part dels familiars. La resposta especialment positiva de diverses dones solivellenques en favor de la mestra.

Els avals per part de gent de dreta possibilitaven el sobreseïment de la causa o, en tot cas, si aquesta continuava, la reducció de la pena a la qual era condemnat l'encausat.

Els parents d'Isabel iniciaren les gestions per tal d'obtenir el màxim d'avals de les noves autoritats i altres persones de dreta dels llocs on havia exercit la mestra.

L'ajuntament franquista de Blancafort, presidit per l'alcalde Josep Masalles Bergadà, signava un escrit el dia 8 de febrer on feia constar que la mare de l'encausada era filla d'aquesta població, «*de buena familia*», y que Isabel fins a «*la dominación roja era católica, habiendo asistido en algunos actos religiosos en ésta*».⁴¹ A Solivella, el dia 8 de febrer, dos solivellencs, Antoni Ballart Manyé i Tomàs Armengol Montseny, signaven un escrit adreçat al jutge afirmant que l'esmentada Isabel «*ha sido siempre católica y adicta al glorioso Movimiento Nacional*» i justificaven l'assistència en el famós míting al costat de Líster perquè en aquella ocasió s'inaugurava un menjador infantil al qual acte fou obligada a assistir per part de l'alcalde i un oficial de l'estat major roig.⁴²

El mateix dia 8 de febrer, l'alcalde de Constantí Tomàs Gavalda, certificava que quan Isabel havia exercit de mestra al seu poble «*observó buena conducta, era católica*».⁴³ En iguals termes es pronunciava el propietari de l'alcoholera de Montblanc, Llorenç Bellmunt Robert, –coneixedor de la família de la mestra–, en una nota signada a aquesta vila el dia 9 de febrer de l'esmentat any.⁴⁴

Fins i tot l'Eduard Toda, des de Poblet, certificà el dia 7 de febrer que l'Isabel havia estat nomenada mestra de l'escola que hi havia a l'exterior del monestir. Que la dona s'hi havia personat per exercir el càrrec, no podent, però, actuar massa temps degut a les dificultats que li presentaren els de la col·lectivitat agrícola, essent la dona aliena a les seves idees.⁴⁵

La instrucció judicial seguia el seu curs, de manera que el jutge el dia 21 de febrer signava el resum de les acusacions contra les dones, -els càrrecs contra l'Isabel eren «*SER MAESTRA*

DE Solivella, nombrada por el gobierno rojo, tomó parte en la presidencia de un míting en compañía de Líster y excitar los ánimos con sus palabras»- i en decretava el seu processament.⁴⁶

L'aplegament d'avals per part de la família i concretament per la seva germana Teresa no s'havia aturat. El 4 d'abril en signava un la inspectora-cap de primer ensenyament de la província de Santa Cruz de Tenerife en què afirmava que *«no realizó nunca actos de caracter izquierdista ni que fuera simpatizante de tales ideales. Antes bien, demostró un acendrado espíritu de religiosidad que con insistentes prácticas supo transmitir a sus discípulos»*. El 19 d'abril, diversos mestres de Reus que havien treballat amb l'Isabel certificaven que no li havien sentit parlar mai malament del Moviment Nacional, i que quan llegia la premsa i es cerciorava dels avenços de l'exèrcit nacional mostrava la seva satisfacció. El 3 de maig, l'alcalde de Vimbodí certificava que aquest dia se li havien presentat dues persones residents a Poblet manifestant que durant el període anarco-marxista, arran de la creació d'una escola a Poblet, es va presentà a prendre possessió del càrrec de mestra la dita Isabel, sense que ho pogués realitzar per l'oposició dels dirigents de la col·lectivitat. Per ser considerada una persona de dreta li van impedir la presa de possessió i li van negar tota mena d'ajuda de manera que va haver de marxar-se al seu poble.

Als avals de fora vila s'hi afegiren els de dins de la població. El 14 de maig es datava a Solivella un certificat signat per 31 dones –de les quals set els havien mort o el marit o el germà- en descàrrec de la processada, al·legant que era *«persona de orden, tanto en lo moral como católicamente»*. Que, si bé era cert que havia presidit un acte de Líster a Solivella, també ho havien fet els altres mestres, perquè els obligaren a tots. Que en relació als seus familiars tots eren catòlics i que el seu marit, músic, Manuel Silveira Rodríguez, prestava des d'abans de la guerra els seus serveis a l'exèrcit, en aquells moments «franquista».

Les dones de dreta, *«personas de solvencia moral y absolutamente adictas al Glorioso Movimiento Nacional»*, tal com certificava el delegat d'informació i investigació local, Antoni Masagué, eren les següents:

- 1.- Carme Casamitjana
- 2.- Maria Calvet
- 3.- Margarita Armengol
- 4.- Maria Civit
- 5.- Carme Domingo
- 6.- Maria Espanyol
- 7.- Maria Montseny
- 8.- Teresa Ballart
- 9.- Encarnació Iglésies
10. Rosa Espanyol

- 11.- Antònia Ballart
- 12.- Maria Ballart
- 13.- Rosa Travé
- 14.- Teresina Torrelles, (especifica que els seu marit fou afusellat pels «rojos»).
- 15.- Maria Pallás (especifica que marit i pare foren afusellats pels «rojos»).
- 16.- Rosa Masalies, Vda. de Sans (especifica que el seu marit fou afusellat pels «rojos»).
- 17.- Rosa Espanyol (especifica que el seu germà fou afusellat pels «rojos»).
- 18.- Marcelina Pérez (especifica que el seu marit fou afusellat pels «rojos»).
- 19.- Caterina Iglésies (especifica que el seu pare fou afusellat pels «rojos»).
- 20.- Eugènia Capdevila (especifica que el seu germà fou afusellat pels «rojos»).
- 21.- Carme Civit.
- 22.- Rosa Torrelles.
- 23.- Antònia Ribas.
- 24.- Concepción Ballart.
- 25.- Carme Ballart.
- 26.- Antònia Torres.

A aquests noms de dones s'hi ha d'afegir altres d'homes que també signaren l'informe.

Eren:

- 1.- Maties Ribes
- 2.- Magí Montseny
- 3.- Antoni Ballart i
- 4.- Antoni Iglésies.

Per la seva banda la màquina repressiva continuava el seu curs. Al Jutjat Militar número 7, instal·lat a Montblanc, li arribava el preceptiu informe de la guardia civil de l'Espluga de Francolí sobre la processada. Com en les altres instàncies els delictes de que l'acusaven eren «*presidíó un acto rojo al lado de Líster y al terminar el mismo día un viva a dicho cabecilla marxista*».

L'obtenció dels corresponents d'avals fou una tasca important que dugueren a terme els familiars de les víctimes –esposes i germans, principalment- que tenien vincles de parentiu amb gent de dreta. No sempre els avals evitaren la sentència capital, però foren especialment beneficiosos en rebaixar-les. Un cas destacat en obtenir avals per a la seva germana Caterina el representa Josep Sans Iglésies. Aquest havia evitat la mort el 12 de febrer de 1937, quan els del comitè assassinaren sis persones a Sarra, essent un dels dos supervivents, juntament amb Ramon Bergadà. Josep sans fugí tot seguit del poble refugiant-se, primer a Barcelona, i, després, a Nules (Castelló), on romangué fins a l'acabament de la guerra.⁴⁷ Si bé, doncs, la seva germana, el 20 de maig de 1939 rebia els avals –que «*cumplía con sus deberes religiosos, cuidando de que sus hijos fuesen instruídos conformes a la doctrina cristiana*»- de dos convilatans,⁴⁸ el mes

de juny el seu germà Josep signava un altre document d'aval, en què feia valdre els seus «antecedents d'assassinat pels del comitè».⁴⁹

Axí mateix, altres dos certificaven que la dita dona «*había practicado todos sus actos conformes a la religión católica*» i que els membres de la família eren «*católicos prácticos*».⁵⁰ Tanmateix per palesar la vinculació de la dona amb les dretes certificaven que un nebot seu, Fabià Sans Montseny, havia estat assassinat el 24 de juliol de 1936, i que el seu germà – l'esmentat Josep Sans-, després de salvar-se de la mort, davant el piquet d'execució, havia hagut de fugir de la població; que a més, un germà polític seu havia estat assassinat, i que un altre cunyat havia estat multat i empresonat pel comitè roig solivellenc.⁵¹

D'altra banda, però, el 13 de juny de 1939, el jutge continuava la corresponent causa, en la qual hi era inclosa Isabel Armengol i les altres restants. Abans el dia primer de maig havia escrit a l'alcalde de Solivella sol·licitant una relació de persones que podien declarar en el sumaríssim número 265 «*como conoedores de la actuación de los encartados*».⁵² Els proposats per l'alcalde, òbviament tots afectats pels «fets de Solivella», sigui personalment, sigui en els seus familiars més directes, eren:⁵³

Antoni Montseny Castro
 Francesc Iglésies Casamitjana
 Josep Sans Iglésies
 Tomàs Tarragó Espanyol
 Ramon Bergadà Montanyola
 Magí Palau Bergadà
 Antoni Sans Iglésies
 Maria Solé Travé
 Joana Domingo Palau
 Maties Ribas Iglésies
 Maria Casamitjana
 Maria Sanahuja, (a) Liro
 Josep Pijoan Ballart
 Joan Domingo Casamitjana
 Josep Travé Masalies
 Antoni Armengol Andreu

De les vuit detingudes a Solivella el 29 de gener, abans del judici havia estat exclosa del grup Maria March Masalies degut al seu avançat estat de gestació, i ingressava a l'hospital, tal com ho sol·licitava el metge de la presó de dones de Tarragona el 29 de maig de 1939⁵⁴ i com donava l'enterat el jutge instructor a Montblanc el dia 1 de juny de 1939.⁵⁵

En general els declarants manifestaven simplement que eren persones «de extremadas ideas de izquierda y que contribuyeron a exacerbar la ya violenta de los hombres y a cometer

actos vandálicos y atropellos contra la gente de derecha». I també «colaboradoras de los hechos vandálicos de Solivella como mujeres ni empuñaron las armas pero tenían otras de tanta efectividad o más que las materiales, puesto que en su conducta presidió siempre una malicia refinada en contra de los elementos de orden»

Amb data del 30 de maig el caporal de la guàrdia civil de l'Espluga de Francolí va enviar al jutge militar per a cada encartat un escrit de denúncia que seguia fonamentalment les denúncies de l'ajuntament. De la mestra certificà que: «*la vecina de Solivella Isabel Armengol Rodríguez, de 38 años de edad, casada, de profesión maestra, presidió un acto rojo al lado de Líster y al terminar el mismo dio un «viva» a dicho cabecilla marxista*». ⁵⁶

Després que el 16 de juny el jutge instructor elaborés l'auto resum de totes les acusacions imputades als implicats, ⁵⁷ i que el 5 de juliol nomenessin advocat l'alferes Eduardo Medina Virgili, ⁵⁸ tingué lloc el dia següent, 6 de juliol, a Tarragona, el judici contra els encartats. ⁵⁹

No deixa, però, de ser curiós que de les nou persones que el 13 de juny de 1939 van declarar a Montblanc davant el jutge instructor, ⁶⁰ cap d'elles exposà res de la Isabel, i res tampoc féu constar l'esmentat militar a la seva instrucció sobre aquesta dona, signada a Montblanc el dia 16 dels mateixos mes i any. ⁶¹

El procediment seguí a la plaça de Tarragona: el dia 5 de juliol els encausats solivellencs nomenaven advocat defensor Eduardo Medina Virgili, alferes del Cos Jurídic Militar. ⁶²

La sentència

El Consell de Guerra se celebrà a Tarragona el dia 6 de juliol de 1939, ⁶³ dictant-se la sentència el mateix dia. ⁶⁴

A banda de les cinc penes de mort i d'altres de grau inferior, la sentència del tribunal militar va absoldre definitivament Maria March Masalias, Teresa Travé Llorens, Elisa Roselló Montañola, Catarina Sans Iglesias, Concepció Cartaña Domingo, Magdalena March Masalias i Rosa Pinen March, tot i que manava que els hi fos imposada «*una sanción gubernativa de privación de libertad por el tiempo que se estima oportuno*». ⁶⁵ Quant a Maria March Masalias, degut al seu avançat estat de gestació, la sentència fallava que fos posada immediatament en llibertat. ⁶⁶

Quant a l'Isabel la sentència l'imposava la pena de vuit anys d'inhabilitació especial per al càrrec públic que exercia i al mateix temps declarava que havia de ser posada en llibertat. ⁶⁷

L'auditor de guerra aprovava el 26 de juliol la sentència dictada pel jutjat de Tarragona acordant que les cinc penes de mort fossin comunicades a l'Assessoria jurídica de Franco perquè

hi posés l'«enterado» o en dictés la resolució de commutació de pena.⁶⁸ Quant a Maria March Masalías i Isabel Armengol Rodríguez manava que segons la sentència, fossin posades en llibertat, mentre que les sis dones restants ordenava que es mantinguessin a la presó durant tres mesos a comptar de la data de la sentència.⁶⁹ El dia 17 d'agost l'auditor de guerra de Tarragona manava al jutjat militar número 8 que comunicés oficialment les condemnes imposades als processats, entre els quals s'hi comptaven l'Isabel i les set dones restants.⁷⁰ El dia següent el jutge complia l'anterior mandat.⁷¹ I el mateix dia 18 d'agost eren posades en llibertat Isabel Armengol Rodríguez i Maria March Masalías, mentre s'estipulava que les sis solivellenques restants havien de ser alliberades el proper dia 23 d'octubre.⁷²

El 30 de setembre de 1939 per provisió del jutge Luís Solano es decretava que el proper 23 d'octubre havien de ser posades en llibertat les sis dones que estaven a la presó. Tot i l'acord judicial que preveia el seu alliberament el 23 d'octubre, les detingudes abandonaren la presó de les «oblates» el dia 30 de setembre, és a dir quinze dies abans del que assenyalava la sentència.⁷³

D'altra banda, pel que fa als cinc solivellencs condemnats a la pena capital, acomplerts els requisits legals, el jutge Luís Solano nomenava el dia 16 de novembre de 1939 secretari perquè fes les diligències per al compliment de la sentència el soldat Francesc Batista Figuerola i sol·licitava al governador militar de la plaça que fes complir l'esmentada sentència, tot comunicant al jutjat el dia i hora en què s'havia de dur a efecte.⁷⁴

El jutge militar ordenava que amb tres hores d'anticipació es fes saber als reus que es donaria acompliment al fallo i que tenien dret a atorgar testament i a rebre els auxilis espirituals. Que així mateix, prèvia identificació de les seves persones per l'oficial de guarda de la presó, que fossin posats en capella. Després que hagin estat morts hauran de lliurar el certificat de defunció elaborat pel metge que assisteixi a l'execució al Registre Civil corresponent amb el corresponent ofici i també còpia literal al Jutjat militar.

A les tres de la matinada del dia següent, 17 de novembre de 1939, el jutge, el seu secretari i l'oficial de guarda de la presó, el solivellenc Antoni Espinach Garcia, notificaven als cinc primers solivellencs condemnats a mort, que el cap de l'Estat, el general Franco, havia donat l'«enterado» a la sentència capital imposada pel consell de guerra permanent de la plaça. Així mateix, es comunicava als reus per al seu coneixement que l'execució es duria a terme a les sis de la matinada. Tot seguit l'oficial de la presó posà en capella els sis reus.⁷⁵

Els solivellencs condemnats a la pena capital eren:

Magí March Closa
Josep Sanahuja Montseny
Joan Sanahuja Clavé
Joan March Contijoch
Joan Jordana Iglésies

D'acord amb les disposicions judicials militars, a les 6,15 hores del dia 17 de novembre de 1939, eren executats mitjançant afusellament per un piquet de la «guardia civil» a la Muntanya de l'Oliva. Així ho comunicava el mateix dia el governador militar al jutge militar.⁷⁶ Amb l'execució d'aquests cinc solivellencs s'iniciava la repressió franquista amb els solivellencs d'esquerres considerats enemics del nou règim. Després seguirien un centenar de processos més, en què la majoria foren condemnats a diverses penes de presó i altres disset a la pena capital, de manera que la xifra de morts en la repressió assoliria el nombre de vint-i-dues persones.⁷⁷

Epíleg

Isabel Armengol fou deixada en llibertat el 18 d'agost de 1939, fixant inicialment la residència a Solivella, a la Carretera, nº. 21. Al cap de poc temps es reuní amb el seu marit anant a viure a Puerto de la Luz, a Las Palmas de Gran Canaria. Aquí el dia 6 de maig de 1946, sol·licitava l'extinció de la resta de la pena en base del Decret d'Indult del 9 d'octubre de 1945. Revisada la sentència, el fiscal el 8 de juny la trobava inclosa en els supòsits del decret i l'auditor de guerra ho demanava en conseqüència al capità general de la 4ª Regió Militar, el qual el 20 de juny de 1946, decretava per via d'indult extingida la pena.⁷⁸

La Isabel Armengol covà i mantingué de per vida un cert desencís vers les autoritats locals franquistes de Solivella, que, al seu entendre, d'una manera injusta la van denunciar i n'afavoriren el seu processament per part dels militars només perquè havia estat a la presidència d'un míting de Líster al poble, on havia exclamat «Visca Líster». No sembla que aquest delictes tan «greu» fos motiu del procés que va haver de patir la mestra. D'altra banda, segons les seves paraules, no era una persona que participés en les actuacions socials del poble sinó que més aviat n'estava apartada, sigui perquè li agradava més la discreció de la seva vida familiar, sigui perquè havia de tenir cura d'una persona malalta de la família.⁷⁹ Quina manera més diferent d'actuar per part d'altres ajuntaments on havia actuat de mestra aquesta senyora, com ara el de Constantí, Blancafort i Vimbodí.

Només així s'entén que Isabel conservés al llarg de tota la seva vida una actitud recelosa envers el poble del seu origen i que, segons m'ha explicat un dels seus parents,⁸⁰ quan molts estius venia a la península de vacances, en lloc de posar a Solivella, ho feia a un hotel de Vallfogona de Riucorb, on aprofitava per prendre les aigües termals. A prop de Solivella, però, una mica lluny d'aquella societat que tot i que li havia mostrat el seu afecte i consideració signant els corresponents avals, tal com hem vist, estava administrada i governada pels descendents dels que l'havien denunciat injustament i li havien provocat un tall important en l'exercici de la seva professió d'ensenyant. Si bé és cert que la condemna d'inhabilitació de vuit anys i mig s'havia reduït, per diversos indults que havien afectat a la mestra, li degué ser molt difícil oblidar que per culpa dels seus convilatans es veié privada durant uns anys de l'exercici del magisteri, professió a la qual havia dedicat molts esforços i que a les poblacions on l'havia exercit havia deixat molt bons records per la seva dedicació, entusiasme i professionalitat.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1939, gener, 17

Informe elaborat per la comissió gestora que substituï l'ajuntament de Solivella, a petició de l'alferes militar, que conté detalladament la narració dels fets esdevinguts a la població durant el període revolucionari, amb indicació de les persones assassinades de dreta i els noms dels responsables d'esquerra que els havien perpetrat o hi havien col·laborat.

INFORME QUE PRESENTA EL AYUNTAMIENTO DE SOLIVELLA SOBRE LOS SUCESOS OCURRIDOS EN DICHO PUEBLO DURANTE EL PERÍODO DE DOMINACIÓN ROJA⁸¹

ASESINATOS.- Se perpetraron los asesinatos de los vecinos de este pueblo Pedro Ballart, Juan Ballart Domingo y José Moix Anglés el día 23 de julio de 1936.- Los de Jesús Tarragó Castro, Jaime Sanromá, párroco de Solivella, Fabián Sans Montseny, José Tous Iglesias, Ramon Copons Messaguer, Jaime Sans Viñas, Rafael Montanyola Noet, Alfonso Iglesias Creus, José Pallás, José Montseny Messeguer, José Iglesias Prous, Matías Sanahuja Capdevila, Gregorio Travé Iglesias, José Travé Palau, Bautista Masalías Cardona, Jaime García Tous y Armengol Capdevila Querol el 24 de julio de 1936 y el de Magín Palau Torres que lo fue a últimos de febrero de 1937.

Todas estas personas fueron detenidas y asesinadas en este pueblo.

El 31 de agosto de 1936 fueron detenidos José Palau Solé y José Salvadó Sans los cuales fueron asesinados el mismo día en el término municipal de Alcover.

El 12 de febrero de 1937 fueron también detenidos Francisco Sans Iglesias, Jaime Iglesias Tous, José Gasol Montseny, Tomás Español Saperas, José Ballart Iglesias⁸² y José Anglés⁸³ Palau, todos ellos también vecinos de Solivella los cuales fueron asesinados el mismo día en el término municipal de Sarreal.

También fue asesinado en el cementerio de Solivella el párroco de Conesa D. Tomás Capdevila Miquel que fue detenido en el pueblo de Forés donde se hallaba escondido.

El 28 de agosto de 1936 fueron asesinados en el barco-cárcel del puerto de Tarragona los vecinos del pueblo de Solivella Juan Foraster Llorens, Antonio Domingo Meseguer, José Tarragó Castro, Modesto Fonoll Travé, Antonio Masalías y José Iglesias Casamitjana, en cuyos asesinatos formaron parte Antonio Montañola Masó, Alfonso Mestres Torrellas, Antonio García Juanpere, Salvador Mola, Francisco Montañola Anglés, Tomás Cartañá Peiraló, los cuales se trasladaron a Tarragona desde este pueblo para tomar parte en la comisión de los mismos.

Se conocen como autores de los asesinatos de Pedro Ballart y Juan Ballart Domingo entre otros a los siguientes: Francisco Montanyola Anglés, Jaime Capdevila Noet y José Sanahuja Montseny.

Como autores del asesinato de José Moix Anglés se conoce a Antonio García Juanpere (Tirolido), Eusebio Cortés Jorba (Cortés hereu), Salvador Mola (Fugué) y Juan Español Pijoan (Paijá).

Puede afirmarse que todos ellos tomaron parte en la mayoría de los demás asesinatos.

Intervinieron también en todos o en algunos de los asesinatos señalados en este informe los siguientes vecinos de Solivella: José Sanahuja (Gana), Francisco Anglés Montañola (Metget), Antonio Español Ballart (Roset), José Sanahuja Montañola (Mateuás), Antonio Capdevila Masalías (Caldeo), Antonio Castro Español (Antón del Pern), Magí Ballart Armengol (Chuflero), José Montseny Espinach (Finquet), Magí Decel Andreu (Magí Pallallarga), José Iglesias Reñé (Malé), José Iglesias Torres (Hijo del Chapal), Jaime Iglesias Torres (hijo del Chapal), Antonio Mestres Torrellas (Tramega), Juan Sanahuja Clavé (Joanet Silo), Jaime de Paula Montseny (Jaume del Merdè), Tomás Cartañá Domingo (Ganso), Antonio Montañola Ribera (Vell Cua), -éste tomó parte en el asesinato de D. Jaime Sanromà, cura párroco-, Ciriaco Reñé Travé (hijo Matías Reñé), Andrés Pinent March (Andreu Vidrier), -éste tomó parte en el asesinato del Sr. Cura párroco D. Jaime Sanromá-, José Capdevila Noet (Josepet Triquelis), Jaime de Paula Sanahuja (hijo de Mardé), Federico Travé Español (Cachet), Gregorio Travé Español (hijo del Cachet), Romeo Ballart Corbella (Romeo Chena) –este individuo era el chófer que conducía el coche en el que llevaban a los detenidos para asesinarlos. Simeón Juanpere Iglesias (Simón) –tomó parte en el asesinato del Sr. Cura párroco D. Jaime Sanromá-, Juan Ballart Español (hijo del Tonet Cantaré), Manuel Montseny Masó (hijo Ton Buy), José Castro Español (Povill Malenus) y Elios Anglés Batlle (hijo del Metget).

Intervinieron en dichos asesinatos como inductores de los mismos Antonio Llauradó Monteñola al que puede considerarse como jefe del movimiento revolucionario desempeñando el cargo de delegado Gubernativo; Jaume Mañé Sans (Chulo), José Salvadó Masalias (Pep de la Catarina), Antonio Español Armengol (Tonet del Mas), Ramon Saperas Saperas , Pedro Iglesias Torres (Peret de la Carmeta), José Copons Rañé (Chacó), Magín March Closa (Perico), Ernesto Martínez Rodríguez, farmacéutico del pueblo y uno de los más peligrosos del pueblo, Antonio Montseny Peiraló (Cardano), Gregorio Mestres (Tramega), Matías Reñé Pinent, Juan Jordana Iglesias (Guixé), José Masalías (Nelo), Antonio Cartañá Peiraló (Ganso), Antonio Español Jové (Jep de la Plaça), Ramon Pijoan Montseny (Tupinet).

Practicaron detenciones además de los individuos citados en los párrafos anteriores los siguientes: Magín Montseny Andavert (Finquet Angeleta), José Anglés Reñé (Pep de l'Aleix), José Tous Masseguer (Pesquetera), Jesús Andavert Sendrós (hijo del Andavert), Gregorio Masalías Torres (hijo del Nelo).

Como personas que no tomaron una parte directa en los asesinatos perpetrados pero que tomaron parte en otros hechos tales como excitación de ánimos, hacer guardias continuamente durante tres o cuatro meses, armados siempre, pueden señalarse los siguientes: Juan Iglesias

Gil, Antonio Anglés Reñé (hereu Sampere), Francisco Messeguer Iborra (Cremat), Juan March Contijoch, Jaime Salla (forner Cametes), José Iglesias Palau, Jaime Mestres Torrellas (hijo Tramega), Antonio Cartañá Domingo (Ganso), José Reñé Travé, Nicolás Español Capdevila (hijo del Parlet), José Armengol Salvador (Sec Tonacho), Miquel Capdevila Noet (Miquel Triqueles), Ramon Montañola Costa (Barberá), Magín Juanpere Iglesias (hijo del Simón), Estanislao Contijoch Sardá (hijo del Margarido), Ramon Contijoch Sardá (hijo del Ton Margarido), José Ballart Montseny (Cantaré), Juan Masalías Sanahuja (Joan Viu), José Montañola Costa (Barberá), Miguel Juanpere (Simón) y Progreso Anglés Batlle (hijo del Matget) y Tomás March Closa.⁸⁴

SAQUEO DE LA IGLESIA Y DESTRUCCIÓN DE IMÁGENES.- A últimos de julio de 1936 por orden del comité varios individuos de izquierda avisaron a las casas de derechas que disponían de carro para que con éste se presentaran en la plaza de la iglesia inmediatamente, amenazándolos con la pistola para que lo hicieran. Ante el temor de que les pasara algo en las primeras horas de la tarde se presentaron en dicha plaza algunos vecinos de derechas con sus carros respectivos, encontrándose con grupos armados los cuales se dedicaron a sacar las imágenes y demás objetos del culto los cuales los echaron en los carros obligando a los dueños de éstos a llevarlos a las afueras del pueblo donde más tarde fueron destrozados por medio del fuego.

Entre los que tomaron parte más activa en este hecho fueron Gregorio Travé Español (Cachet), José Armengol Salvador (Sec del Tonacho), Antonio Español Jové (Jep de la Plaça), y Ambrosio Capdevila Noet (Ambrós Triqueles), el cual haciendo mofa se hallaba con bonete y vestido con ropa de sacerdote.

Algunos objetos que consideraban de valor fueron depositados en el Ayuntamiento trasladándolos más tarde a otro pueblo sin que se sepa dónde.

En algunas casas particulares se hicieron registros para buscar imágenes y objetos religiosos los cuales destrozaban.

Entre los que hacían estos registros pueden señalarse Antonio Montañola Ribera, Antonio Español Masó, Juan Español Sanahuja, Juan Español Pijoan, Antonio Mestres Torrellas, Tomás Cartañá Domingo, Elios Anglés Batlle.

COMITÈS Y AYUNTAMIENTOS.- Se constituyó el comité rojo el 26 o 27 de julio de 1936 siendo presidente Antonio Llauradó Montañola y vocales Jaime Sans Mañé (Chulo), Francisco Anglés Montañola (Metget), Francisco Montañola Anglés (Botina), José Sanahuja Casamitjana (Gana), José Monseny Espinach, Alfonso Mestre Torrellas (Tramega), Antonio Español Ballart (Roset), José Salvador Masalías (Catarina del Viu) y José Sanahuja Montañola (Matauás).

Al iniciarse el Glorioso Movimiento Nacional el 18 de julio de 1936 el Ayuntamiento del pueblo de Solivella estaba constituido en la forma siguiente: alcalde, Antonio Armengol Español; concejales, Jaime Sans Mañé, José Sanahuja Montañola, José Salvador Masalías, José Sans Palau, Ramon Saperas Saperas y Francisco Sans García.

Este ayuntamiento continuó funcionando hasta el día 23 de julio de 1936 en que fue sustituido por el siguiente: alcalde, Francisco Inglés Montañola; concejales, Francisco Montañola Inglés, Pedro Iglesias Torrents, Antonio Capdevila Masalías, Juan Iglesias Gil, José Copons Reñé, Magín March Closa y Antonio Castro Español.

Este ayuntamiento fue modificado alguna vez sustituyendo alguno de sus miembros siendo los sustitutos Eusebio Cortés Jorba, Ernesto Martínez Rodrigo y Antonio Montseny.

Funcionó este ayuntamiento hasta el día 22 de diciembre de 1937 en que (fue) sustituido por el siguiente: alcalde, José Montseny Espinach, Antonio Capdevila Masalías, Magín March Closa, Magín March Armengol, José Sanahuja Montañola, José Sanahuja Casamitjana, José Salvador Masalías, Antonio Montseny Peiraló como concejales.

Fue sustituido el alcalde el 31 de julio de 1938 por Antonio Capdevila Masalías, siendo sustituidos también algunos de los concejales en diferentes hechos por Juan March Contijoch, Antonio Masaguer Español y Magín Montseny Andavert.

Este ayuntamiento con las modificaciones indicadas ha venido funcionando hasta la entrada de las Tropas Nacionales en este pueblo. Los últimos ayuntamientos indicados, o sea los que funcionaron desde el 23 de julio de 1936, estaban formados por representantes de la U.G.T.-C.N.T. y Ezquerra.

INCAUTACIONES Y COLECTIVIZACIONES.- A primeros de agosto de 1936 fueron incautados por el comité varias fincas de personas de derechas entre ellas las de propiedad de los asesinados, así como de los frutos de todas ellas.

Con algunas de estas fincas, mejor dicho con todas ellas, formaron más tarde una colectividad.

Este comité exigió también cantidades de dinero a la mayor parte de las personas de significación derechista, oscilando estas cantidades de cinco a quince mil pesetas.

Aproximadamente a últimos de octubre de 1936 y por orden del ayuntamiento la Sociedad de Trabajadores se incautó del Sindicato de Vinyaters despojando a esta Sociedad del edificio y de todos los bienes que poseía, incluso maquinaria.

* * *

Además de las personas que se han señalado como participantes en los hechos relacionados podemos señalar otras que intervinieron también en estos (hechos) delictivos, siendo éstas las siguientes: Antonio Montañola Masó, José Iglesias Gil (Antiroli), José Castro Español (Malenus), Pedro Español Español (Pern), Jaime March Sans (Silo), Lorenzo Cabestany Capdevila (Prió), los cuales tomaron parte en algunos de los asesinatos; Antonio Travé Roselló (Casimiro) y José Travé Español (Pajaritos), que tomaron parte en las detenciones de los asesinatos; Enrique Torres Iglesias (Matauás) y Francisco Sans García (Cisquet Fusté), que con sus palabras

excitaban continuamente a cometer hechos delictivos; Rosendo Español Oliveras (Monjo), el cual iba armado y hacía guardias continuamente, suponiendo que haya tomado parte en algún hecho, y José March Sans (Silo), que hizo alguna denuncia, y Salvador Domingo Palau (Folio), que fue una persona muy peligrosa por la propaganda activa que hizo.

Entre las mujeres que se distinguieron excitando los ánimos para que se cometieran asesinatos y otros hechos molestando continuamente a personas honradas pueden señalarse Isabel Armengol Rodríguez, maestra nacional, Teresa Travé Llorens (Matías Reñé), Elisa Roselló Montañola (Casimiro), Rosa Pinent March (estanquera), Magdalena March Masalías (Manuela), Maria March Masalías (Manuela), Trinidad Moix Estibrill, Concepción Cartañá Domingo y Catalina Sans Iglesias.

Como persona que acompañaba siempre a los individuos que intervenían en hechos delictivos podemos señalar a Pablo Tomás Esquirol, persona de mala conducta y que denunció a algunas personas, entre ellas a Juan Foraster.

Debemos hacer constar que durante la actuación del comité puede decirse que éste absorbió las funciones del entonces ayuntamiento, pudiendo decirse que este ayuntamiento no funcionaba.

También debemos hacer constar que los concejales que formaban parte del primer ayuntamiento Francisco Sans García y José Sans Palau fueron siempre muy moderados distinguiéndose únicamente como habladores en contra de nuestra Causa pero no con hechos.

Solivella, 17 de Enero de 1939 – III Año Triunfal.

El Alcalde,

Gregorio Travé (signat)

Concejal,

Ramon Bergadá

Concejal,

José Iglesias Creus

Concejal,

Antonio Anglés

Notes

- 1.- He viscut quan era petit les visites dels meus pares i avis a alguns d'aquests «amagats» a Barcelona i també a Olesa de Montserrat. També he viscut les seves vingudes de nit a Solivella, on posaven a casa nostra, lloc on venien a visitar-los els seus pares i germans; abans de començar el nou dia desapareixien caminant cap a Montblanc, on, camuflats, agafaven novament el tren en direcció a Barcelona.
- 2.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 22-23.
- 3.- Li havien mort el pare el 24 de juliol de 1936, Gregori Travé Iglésies.
- 4.- Li havien mort el fill Josep Palau Solé, de 16 anys, a Alcover.
- 5.- Li havien mort el fill, seminarista, de 21 anys, el 12 de febrero de 1937 a Sarraí.
- 6.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, p. 28.
- 7.- Vegeu aquest informe a l'Apèndix número 1.
- 8.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 29-40.
- 9.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 41-42.
- 10.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp.44-45 i 46-56.
- 11.- Josep RECASENS LLORT, *La repressió franquista a la Conca de Barberà (1939-1945). (Documents per al seu estudi)*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 2002, p. 336.
- 12.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 37r-v.

- 13.- Sobre aquests dos elements artístics vegeu Enric CAPDEVILA TORRES, *Màrtirs de Crist., Aniversari d'una tragèdia parroquial, «Girasol Solivellenc»*, estiu-tardor de 1996, número 62, pp. 29-30.
- 14.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 45 i 56-62.
- 15.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 41r-47r. Un resum de les seves declaracions el podeu trobar a Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 56-62.
- 16.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 40r-v.
- 17.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 62-64.
- 18.- Ajuntament de Solivella, Registre Civil, Llibre de Naixements, tom 9, Anys 1898-1902, f. 105 r-v.
- 19.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 50r-51r.
- 20.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 100r-101r. Es tracta de Manolo Silveira Armengol, que viu actualment a Santa Cruz de Tenerife
- 21.- Arxiu Parroquial de Solivella, manuscrit sense classificar.
- 22.- Informació facilitada personalment per Manuel Silveira Armengol.
- 23.- AHPT, Departament d'Educació, Expedient 6.409. Dec tota aquesta informació a la col·lega Isabel Companys, arxivera adscrita a l'Arxiu Històric de Tarragona, a la qual li agraeixo la seva col·laboració.
- 24.- Remeto la informació a un treball de propra aparició sobre la construcció de les escoles de Solivella, inaugurades pel general Emilio Barrera el 20 d'agost de 1929.
- 25.- Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Fons de Solivella, Actes Municipals, 1922-1927, f. 89r.
- 26.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 137r-138r.
- 27.- Que hi exercí de mestra es desprèn també de l'aval que el 8 de febrer de 1939 signà l'alcalde Tomàs Gavaldà, en què féu constar que la dita senyora «*maestra nacional de esta villa [Constantí]. Durante su permanencia en ésta se le observó buena conducta, y era católica*» (Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Expedient 54-165, causa 00265, f. 82r.).
- 28.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 40 r.
- 29.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 93 r-v.
- 30.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 40r.
- 31.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 40r.
- 32.- Així també ho confirmava un aval d'Eduard Toda, signat a Poblet el 7 de febrer de 1939, on certificava que l'esmentada Isabel «*fue nombrada hace dos años maestra de las escuelas de párvulos y elementas, establecidas en los edificios exteriores de este monasterio, presntándose a ejercer su cargo que pudo desempeñar por poco tiempo por dificultades de los ocupantes en arreglar la habitación de que debía ser provista. La señora Armengol estuvo aquí con frecuencia, deseosa de normalizar su clase, y siempre apareció atenta a su servicio y agena por completo a las ideas de la colectividad agrícola, en cuyo local social radicaban las escuelas*» Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 84.
- 33.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, causa 00265, f. 40r.
- 34.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 89r.
- 35.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 75r.
- 36.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 75r.
- 37.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 75r-v.
- 38.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 75v; vegeu també Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, p. 43.
- 39.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 77r; vegeu també Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 64-66.
- 40.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 78r.
- 41.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 79r.
- 42.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 80 r-81r.
- 43.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 82r.
- 44.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 82r.
- 45.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 84r.
- 46.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 85v.
- 47.- Sobre el cenotafi o creu que commemora els assassinats perpetrats a Sarral vegeu Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 97-99.
- 48.- Eren Maties Ballart Llauredó i Josep Montseny Ballart (Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 133).
- 49.- El document deia el següent:

«José Sans Iglesias, mayor de edad, alguacil y vecino del pueblo de Solivella,

CERTIFICA:

Que el día 12 de febrero de 1937, con motivo de los sucesos ocurridos en Solivella, fue conducido al término de Sarreal con otros siete vecinos significados derechistas, donde se les

fusiló

, pudiendo escapar milagrosamente del lugar del macabro suceso amparado por la obscuridad del momento, viviendo oculto muy lejos de su pueblo, en el antiguo reino de Valencia, hasta el día venturoso de su liberación..

Que desde el el 19 de julio hasta el 12 de febrero vivió en Solivella y puede acreditar sin lugar a dudas que Catalina Sans Iglesias observó en toda ocasión una conducta honrosa como corresponde a sus creencias religiosas y a sus ideas de destacada probidad.»

(Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 150r-v.)

- 50.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 134.
- 51.- Eren Maties Ballart Llauredó i Josep Montseny Ballart (Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 133).
- 52.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 99r.
- 53.- Així consta al vers de la resposta de l'alcalde Gregori Travé (Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 99v.).
- 54.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 130r. L'ofici del metge deia específicament:
La reclusa Maria March Masalias se encuentra embarazada de seis meses, pero hace dos dias se le han presentado dolores uterinos, hemorragias de la matriz y trastornos a la micción que me obligaron a sonarla (extrayendo de una vez unos dos litros de orina) pero como sea que los dolores y metrorragias no le han desaparecido, por si tienena bien hacer las gestiones oportunas para que en un momento dado, si a ello huiera lugar, pueda ser trasladada con urgencia y sin ningun impedimento al hospital, toda vez que en el establecimiento no disponemos de medios para su tratameiento, pues al parecer, pudiera ser se tratara de un caso de «placenta previa».
- 55.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 129r.
- 56.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 121r.
- 57.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 157r.-162v.
- 58.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 165r.
- 59.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 166r-169v.
- 60.- Eren: Antoni Sans Iglésies, Josep Domenech Rovira, Josep Travé Iglésies, Ramon Bergadà Montanyola, Josep sans Iglésies, Antoni Armengol Andreu, Maties Ribas Iglésies, Joan Domingo Casamitjana i les dues dones Rosa Iglésies Casamitjana i Teresa Ribes Iglésies. (Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 141r-149r).
- 61.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 157r-162v.
- 62.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 165.
- 63.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 166.
- 64.- Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 167r.-169v.
- 65.- Josep Subirats Piñana en el seu treball sobre la presó de dones de Tarragona, en referir-se a la sentència que es va donar a les esmentades solivellenques, afirma que en el judici que tingué lloc el dia 10 de juliol de 1939, el fiscal va demanar 10 anys de presó per a cadascuna, llevat de la Isabel Armengol, per a la qual sol·licità 10 anys d'inhabilitació. La sentència, però, deixà la inhabilitació en vuit anys; tres mesos d'arrest per a Caterina Sans i cap pena per a la resta (Josep SUBIRATS PIÑANA, *Les Oblates. 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, Valls, 2006, pp. 87-88.). El judici tingué lloc, però, el 6 de juliol de 1939 i el «fallo» de la sentència deia textualment: «y a la encartada Isabel Armengol Rodríguez a la pena de ocho años de inhabilitación especial para el cargo público que desempeña, llevando consigo las referidas penas la pérdida de libertad, las accesorias correspondientes y al abono de la prisión preventiva sufrida. ... Debemos absolver y absolvemos ... Teresa Travé Llorens, Elisa Rosselló Montañola, Catalina Sans Iglesias, Concepción Cartañá Domingo, María March Masalias, Magdalena March Masalias y Rosa Pinen March». Otrosí decimos: Que el Consejo llama respetuosamente la atención de la Autoridad Judicial sobre la conveniencia que la encartada absuelta Maria March Masalias sea puesta definitivamente en libertad por encontrarse en período avanzado de gestación con posibilidad de complicaciones quirúrgicas en su embarazo, y que a los demás encartados absueltos José Iglesias Palau, Teresa Travé Llorens, Elisa Roselló Montañola, Catalina Sans Iglesias, Concepción Cartañá Domingo, Magdalena March Masalias y Rosa Pinen March les sea impuesta una sanción gubernativa de privación de libertad por el tiempo que se estime oportuno, siendo así mismo puesta en libertad definitiva la encartada inhabilitada Isabel Armengol Rodríguez». (Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 169v.).
- 66.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 169v.
- 67.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 169v.
- 68.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 171r.
- 69.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 171r.
- 70.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 172r.
- 71.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 173r-v.
- 72.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 174r.
- 73.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 175r i 176r.
- 74.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 180r.
- 75.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 180v.
- 76.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 182r.
- 77.- Josep Maria SANS i TRAVÉ, *El monument de la plaça de la Creu. L'ombra allargada dels «Fets de Solivella»*, Lleida, 2012, pp. 68-70.
- 78.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165,
- 79.- Govern Militar de Barcelona, Tribunal Militar Tercer, Sumaríssim 54.165, f. 40r.
- 80.- Agraeixo aquesta notícia al senyor Antoni Armengol, nebot de l'esmentada Isabel.
- 81.- Arxiu Tribunal Militar Tercer, sumaríssim núm, 54.165.
- 82.- El segon cognom real era Anglès.
- 83.- El primer cognom correcte era Masalias.
- 84.- Y Tomás March Closa, afegit amb posterioritat i en llapis, quan tota la resta del text és mecanografiat.